

© Р. М. Рейда, А. В. Гейко, С. В. Сапегін * 2021

СКЛЯНИЙ КУБОК З ЕКЛЕКТИЧНИМИ ОЗНАКАМИ З ПОХОВАННЯ 112 ШИШАЦЬКОГО МОГИЛЬНИКА

Стаття присвячена публікації матеріалів одного з поховань Шишацького могильника, виявленого під час досліджень. Поховання 112, що датується кінцем IV — першою половиною V ст. н. е., належить до групи орієнтованих на захід черняхівських захоронень, до інвентарю яких входили скляні кубки провінційно-римського виробництва.

Ключові слова: поховання, черняхівська культура, пізньоримський період, доба Великого переселення народів, Шишацький могильник, скляний кубок, гунський час.

Шишацький могильник, у якому виявлено комплекси двох культурно-хронологічних горизонтів, скіфського часу та черняхівської культури пізньоримського періоду, розташований за 0,8—1,0 км на захід від колишнього районного центру — смт Шишаки Полтавської обл., на правому березі обводненої балки Дернава Долина (ліва притока р. Псел), на південний схід від споруд колишнього цегельного заводу. Пам'ятку відкрив А. В. Гейко у 2009 р.

Поверхня, де знаходиться могильник, раніше розорювалася, вона дещо нахилена у бік балки, по берегах якої розташоване селище черняхівської культури. Некрополь частково зруйнований кар'єром із видобутку глини Шишацького цегельного заводу (глибина кар'єру 6—7 м), унаслідок чого було знищено значну

площу пам'ятки (остаточно площу зруйнованої частини пам'ятки не визначено). Особливо активно кар'єр розробляли у 2007—2008 рр. За свідченнями інформаторів, працівники заводу та місцеві жителі розграбовували поховання, що руйнувалися кар'єрними роботами. Частину знахідок (понад 20 екземплярів археологічно цілих посудин) було продано в м. Київ та вивезено до Російської Федерації. Нині кар'єр не експлуатується.

На переважній більшості площі пам'ятки згаданими кар'єрними роботами було знищено культурний шар, а подекуди, на чималих ділянках, зрізано також і верхній пласт материка. Залишки культурних нашарувань збереглися лише у північно-західній частині могильника, але й там вони значною мірою порушені та перевідкладені землерийною технікою. Значні руйнування спричинила також траншея, прорита для прокладання комунікацій місцевих очисних споруд, що перетинає пам'ятку зі сходу на захід. Нею було повністю або частково зруйновано кілька поховань.

Знахідки на території кар'єру та в його околицях відомі ще з кінця ХХ ст. В експозиції місцевого Шишацького музею представлено два черпаки скіфського часу, знайдені в 1970-х рр. у зруйнованому кургані неподалік цегельного заводу.

Археологічні дослідження на Шишацькому могильнику тривають із 2009 р. Їх результатом стало вивчення понад 150 могил, більшість із яких (близько 80 %) складають безінвентарні поховання-інгумації, орієнтовані головою в західному напрямку (Рейда, Гейко, Сапегін 2016, с. 20).

Зокрема, 2014 р. було розкопано 350 м² площі, на якій виявлено 30 поховань. Цього ж року під час горизонтальної зачистки поверхні одні-

* РЕЙДА Роман Миколайович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології ранніх слов'ян, Інститут археології НАН України, ORCID 0000-0001-7512-8074, romanreyda@ukr.net

ГЕЙКО Анатолій Володимирович — кандидат історичних наук, завідувач відділу палеогончарства, Інститут керамології, відділення Інституту народознавства НАН України, ORCID 000-0002-4590-1115, filoarh@ukr.net

САПЕГІН Сергій Васильович — старший науковий співробітник Музею-заповідника А. С. Макаренка, ORCID 0000-0002-9792-4327, folium_sv@ukr.net

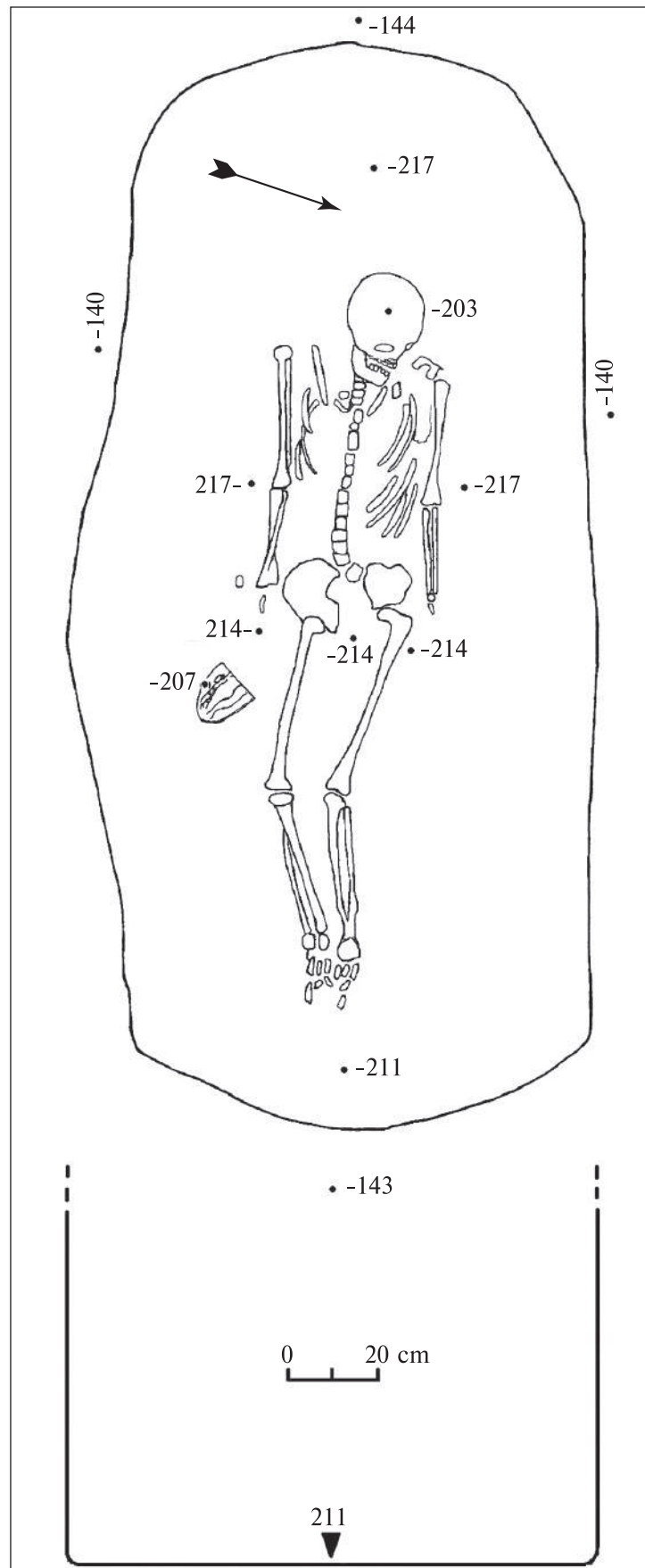

Рис. 1. Поховання 112. Шишацький могильник. Загальний план
 Fig. 1. Burial No. 112. Shyshaky cemetery. General plan

єї з траншей виявлено поховання 112 (рис. 1), що містило скелет дорослої людини. Пляма від поховальної ями простежувалася з рівня 1,4 м від сучасної поверхні.

Поховальною спорудою була ґрунтова яма підпрямокутної форми з сильно заокругленими кутами; торцеві стінки плавно вигнуті; на середині довгої південної стінки наявний опуклий виступ (рис. 1). Дно могильної ями рівне, із ледь помітним підвищенням у східній частині (в ногах небіжчиці). Стінки ями простежувалися на висоту до 0,77 м і були вертикальними. Реконструйована глибина поховання становить по дну 2,17 м від рівня сучасної поверхні, максимальна довжина ями — 2,40 м, ширина — 1,12 м.

Похована жінка (Додаток 1) лежала випростано на спині, розташування кісток верхніх кінцівок вказує, що під час поховання руки були притиснуті до тулуба (рис. 1). Ноги небіжчиці були злегка зігнуті в колінах, коліна повернуті на південь. Кістки стоп розташовані близько, частково перекриваючи одна одну. Очевидно, нижні кінцівки померлої були зв'язані (подібне розташування стоп ми вже фіксували під час розчистки поховань 44, 50, 83, 84 Шишацького могильника).

Фізичний стан кістяка задовільний. Частина дрібних кісток верхніх та нижніх кінцівок, а також частина ребер відсутні внаслідок процесів розкладу та діяльності землерийних тварин.

На ділянці кісток кисті правої руки похованого знайдено роздавлений землею скляний тонкостінний кубок (рис. 1). Інших знахідок у цьому похованні не виявлено.

Інвентар. Кубок прозорого скла, усіченої конічної форми, з ледь загнутими досередини прямими вінцями та злегка увігнутим денцем (рис. 2; 3). Верхній край вінець із внутрішнього боку має незаглажену (незаполіровану) поверхню. Структура скла має значну кількість дрібних порожнин, утворених повітряними бульбашками. Належить до столового посуду провінційно-римського виробництва пізньоримського часу. Частково патинований, склеєний із фрагментів. Висота — 12,5 см; діаметр вінець — 12 см. Об'єм кубка становить близько 0,6 л.

Виріб прикрашений різнокольоровими скляними краплями, розгладженими у витягнуті овали неправильної форми. Орнамент (рис. 4) має вигляд трьох вертикальних стовпчиків різнокольорових крапель (по три в кожному), між якими у верхній частині виробу з

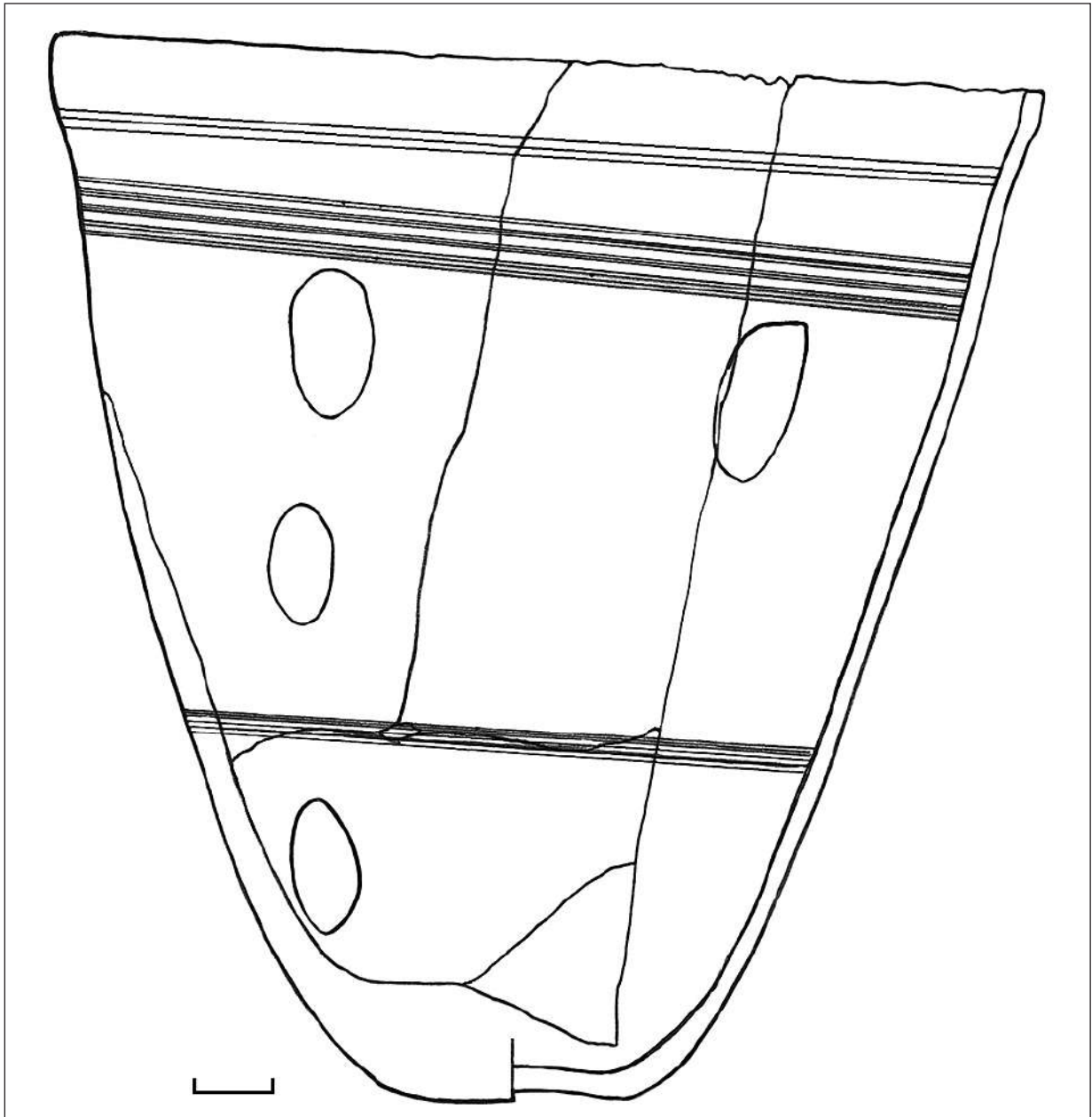
рівними інтервалами розташовані окремі краплі. Кожен вертикальний ряд має краплі різного кольору: від вінця до придонної частини послідовно розташовані краплі темно-брунатного кольору, середні краплі мають світло-бурштинове забарвлення, а нижні — світло-блакитне. Краплі, розміщені між вертикальними рядами, мають більш інтенсивний блакитний (синій) колір. Усі кольорові краплі різняться за формою та розмірами.

Окрім того, між вінцями кубка та краями верхніх кольорових крапель прокреслено чотири паралельні горизонтальні здвоєні чи строєні риси з однаковим інтервалом між ними (рис. 2; 4). Дві паралельні риси прокреслені й у нижній третині посудини, під нижнім краєм середніх кольорових крапель.

Гравійовані або прошліфовані лінії є доволі традиційним елементом декору скляних посудин римського часу, тож вони могли бути нанесені майстром під час виготовлення шишацької посудини як доповнення до декору з крапель кольорового скла.

Утім, не можна виключати, що зазначені лінії мали радше технологічний характер. Для кубків провінційно-римського виробництва був притаманний накладний орнамент із кольорових скляних ниток. Такий орнамент застосовувався для прикрашання скляних виробів як самостійно, так і в комбінації з кольоровими краплями. Наявність прокреслених рисок може, відповідно, свідчити про нанесення, наміри нанесення або імітацію кольорових скляних ниток як додаткової орнаменталії. Згадані лінії могли в цьому випадку слугувати кращій фіксації кольорових ниток. Схожі орнаментальні схеми (з кольорових скляних крапель та скляних ниток) були характерними не тільки для кубків, але й для інших посудин, наприклад, канфарів (Klein 1999, S. 19).

Віднесення прокреслених ліній до орнаментальної схеми кубка залишається, на нашу думку, відкритим питанням, оскільки є імовірність утворення їх унаслідок закріплення виробу на спеціальному дротяному підстаканнику-тримачу або дерев'яному триподі, призначеному для утримування предметів конічної форми, аналогічному до знайдених у Каратисі (Голофаст 2001, с. 129). Подібний дерев'яний тримач-підставку, але вже для конічної скляної лампи, наводить Ц. Сантос (Santos 2014, p. 124, fig. 19) (рис. 5). Під час експлуатації, тобто багаторазового виймання та повернення на місце за допомогою вкручувальних рухів скляної посудини, й могли утворитися кругові подряпини у міс-

Рис. 2. Шишацький могильник. Скляний кубок. Поховання 112. Рисунок Романа Рейди
Fig. 2. Shyshaky cemetery. Glass beaker. Burial No. 112. Drawing by Roman Reida

пях контакту скла з тримачами. У цьому випадку йдеться радше про «сліди використання», а не первинний декоративний задум.

Відповідно, як і у випадку з конічним кубком із сусіднього поховання 115, питання функціонального або естетичного призначення прокреслених концентричних ліній залишається на сьогодні відкритим (Рейда, Гейко, Сапегін 2016, с. 27-28). Такі лінії доволі поширені на скляних кубках, зокрема й неорнаментованих (Cenker Atila 2015, fig. 13: 41).

Форма скляного кубка з поховання 112 не передбачала стаціонарного розміщення виробу вінцями догори. Мабуть, кубок міг збері-

гатися без підставки-тримача, стояти вінцями донизу на горизонтальній поверхні (стіл, полиця тощо). Ще одним варіантом розташування аналогічних виробів є можливе розміщення їх на вінцях глека, прикладом чого є зображення на римській фресці з натюрмортом, виявленій у «Будинку оленів» у Геркуланумі (Naumann-Stecker 1999, S. 31) (рис. 6). Хоча місто загинуло задовго до існування черняхівської культури (79 р. н. е.), форма скляного кубка, зображеного на фресці, і насамперед округлість дна у цих скляних виробих (зображеному на фресці та виявленому в 112 похованні Шишацького могильника) дозволяють

Рис. 3. Шишацький могильник. Скляний кубок. Поховання 112. Фото Романа Рейди
Fig. 3. Shyshaky cemetery. Glass beaker. Burial No. 112. Photo by Roman Reida

припускати можливість розміщення їх на вінцях глеків. Зазначимо, що випадки розташування кубків на горловинах глеків у похованнях черняхівської культури жодного разу не зафіксовані, однак це не виключає, що таке розміщення практикувалося під час вживання напоїв у «живій» культурі. Нарешті, вже згадувався й спосіб зберігання посудин такої форми у спеціальних підставках із металевого дроту або органічних матеріалів.

Повертаючись до аналізу орнаментальної композиції знахідки з поховання 112 Шишаків, маємо констатувати, що розташування кольорових крапель, їхня колористика та компози-

ція (рис. 4) не надто притаманні для подібних провінційно-римських виробів. Найчастіше майстри накладали краплі скла одного або двох кольорів. При цьому використовувалися два доволі сталі різновиди крапель: 1) приблизно одного розміру, округлої чи овальної форми і 2) двох розмірів: «великі» та групи «маленьких». Відповідно, кубок із 112 поховання також являє собою досить рідкісний зразок орнаментальної схеми кольорових крапель. Шишацька знахідка від згаданих «стандартів» відходить, адже використання чотирьох кольорів для декоративних елементів — доволі рідкісне явище. Міхаель Ж.

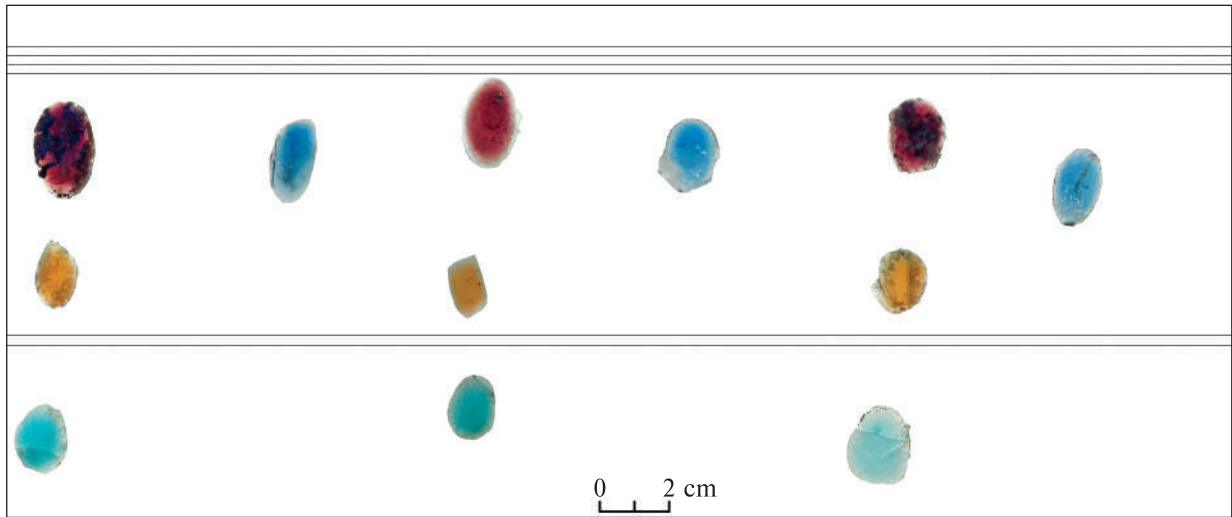

Рис. 4. Шишацький могильник. Розгортка орнаменту з кольорових скляних крапель. Поховання 112
 Fig. 4. Shyshaky cemetery. Sweep the ornament of colored glass drops. Burial No. 112

Рис. 5. Скляна лампа в триподі. Каратис (Santos 2014, р. 124, fig. 19)
 Fig. 5. Glass lamp in a tripod. Karatis (Santos 2014, р. 124, fig. 19)

Кляйн вважає, що скляні кубки, декоровані поліхромними (у два—чотири кольори) накладними краплями, найбільш характерні для північно-східних провінцій імперії,

Верхньої та Нижньої Германій, а також Бельгії, у межах яких зосереджена основна кількість знахідок таких виробів. Це, на думку дослідника, дає всі підстави вважати, що в межах зазначених провінцій розташовувалися й центри виробництва таких кубків (Klein 1999, S. 129). Більш строкату колористику виробів майстрів прирейнської зони, порівняно із продукцією майстерень східних провінцій імперії, відзначала й Н. П. Сорокіна (Сорокіна 1971, с. 99).

Доволі незвичною видається не лише поліхромність кольорових крапель шишацької посудини, а й їхня форма (рис. 4). Більшменш «класичну» овальну видовжену форму має лише половина кольорових крапель. Інші мають ті чи інші відхилення: виступи з округлої форми, гострі кінці та, у випадку однієї зі світло-коричневих крапель, — підпрямокутну форму (ймовірно — початкову форму заготовки для краплі). Це, а також очевидно рідкісна орнаментальна схема розміщення крапель, дозволяє вбачати певну еклектичність декору аналізованої посудини.

У контексті спостережень щодо декору кубка з поховання 112 доречно згадати знахідку з сусіднього поховання 115 (Рейда, Гейко, Сапегін 2016, с. 20–28). Ми проаналізували типологічну позицію скляного кубка з поховання 115 та зазначили, що доволі стандартна орнаментальна композиція посудини має своєрідну колористику: частина крапель скла має не «канонічний» синій, а червоний колір. Саме це відхилення від «канону» дозволило припустити, що загальноприйняте для таких виробів датуван-

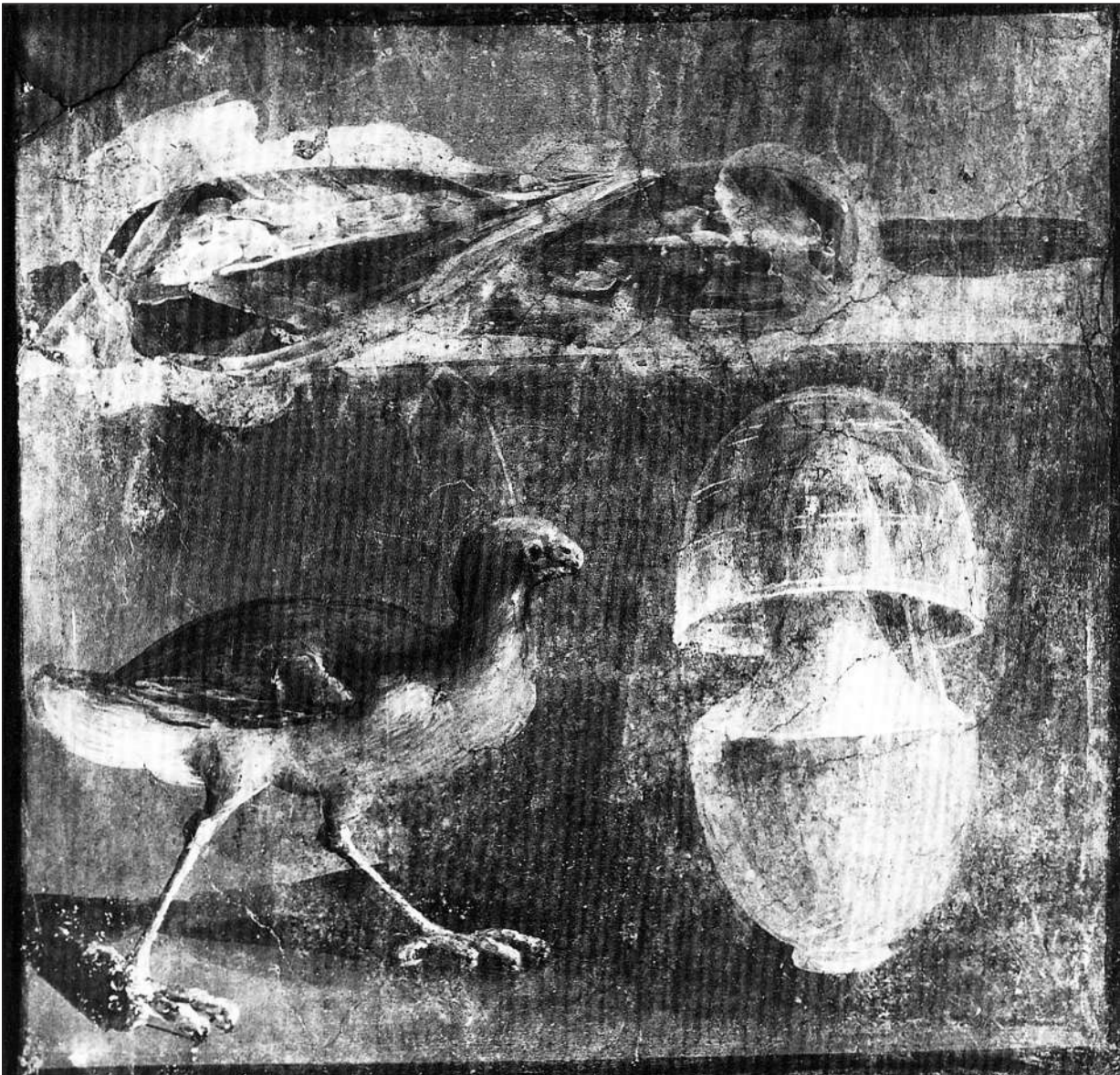

Рис. 6. Фреска з «Будинку оленів» в Геркуланумі (Naumann-Stecker, 1999, S. 31)

Fig. 6. Fresco from the «House of Deer» in Herculaneum (Naumann-Stecker, 1999, S. 31)

ня (кінець IV — початок V ст. н. е.) слід у цьому випадку розширити до першої половини V ст. у цілому (Рейда, Гейко, Сапегін 2016, с. 27). Паралелі між технікою виконання та колористикою в декорі посудин із поховань 115 та 112, на нашу думку, дозволяють і для останньої припускати саме таку хронологічну позицію.

Опосередковано на користь відносно пізнього датування виробу можуть також свідчити наявність помітної кількості дрібних повітряних бульбашок у стінках кубка та необроблений (або ж незначною мірою оброблений) край вінець. Такі риси для виробів, знайдених в Паннонії, характерні для кінця IV—V ст. н. е. (Devai 2016, p. 260).

Кубок із поховання 112 Шишацького могильника вирізняється не лише декором, а й морфологією, не притаманними для знахідок з античних пам'яток Північного Причорномор'я. Рідкісними, якщо не одиничними, знахідками вони є і на варварських пам'ятках, зокрема культури Черняхів—Синтана-де-Муреш. Порівняно розробленою є відносно близька класифікація скляного посуду з синіми краплями (Див.: Сорокина 1979, с. 57-67; Засецкая 2000, с. 209—237). Візуально схожими або скоріше наближеними за формою до шишацького примірника є кубки, включені до порівняльної таблиці скляного посуду Східного й Північного Причорномор'я та Римської імперії Н. П. Со-

рокіної (Сорокіна 1979, с. 58, рис. 1: 23, 43), знайдені, відповідно, в Північному й Східному Причорномор'ї та на території Римської імперії. Зокрема, найближчим за формою до кубка зі 112 поховання є тип I, варіант А за класифікацією Н. П. Сорокіної (Засецкая 2008, с. 10, рис. 2). Загалом, усічено-конічна форма у скляних кубків є достатньо поширеною й трапляється на всій території Римської імперії (Gorbea 2010, p. 153, fig. 5; p. 154, fig. 6A, C; 155, fig. 7; p. 157, fig. 11 b).

Проте форма та параметри зазначених зразків усе-таки не цілком відповідають шишацькому примірнику. Виріб із Шишаків має співвідношення діаметрів денця та вінець близько 1 : 4, що значно відрізняє його від пропорцій, зазначених для посудин типу I, варіанту А у класифікації Н. П. Сорокіної (Засецкая 2008, с. 10, рис. 2) (1 : 2, 5). Також шишацький кубок характеризується значно менше виділеними вінцями (рис. 2; 3). Загалом можна припустити, що кубок зі 112 поховання набув своєї форми внаслідок комбінації двох типів посуду — зазначеного типу I, варіанту А та типу III (конічних кубків) (за класифікацією Н. П. Сорокіної) (Засецкая 2008, с. 9, рис. 1). Кубки такої форми стають характерними для провінційно-римського виробництва, ймовірно, наприкінці IV ст. н. е. (напр.: Price 2006, p. 46, fig. 7). Відносно близьким за формою до шишацького екземпляра є кубок з Брегеціо, який належить до широких конічних кубків та датується другою половиною IV ст. н. е. (Varkozsi 1988, Taf. X:106).

Характер виконання орнаменту, його поліхромність та сама орнаментальна схема виділяють кубок із Шишак серед відомих нам кубків із кольоровими краплями. Форма виробу теж має зазначені вище особливості, які вирізняють його серед морфологічно подібних посудин цього кола. Прямі аналогії на сьогодні авторам публікації невідомі. Тому вважаємо за можливе запропонувати для таких виробів назву «Тип Шишаки-112».

Індивідуальними особливостями Шишацького могильника черняхівської культури, які підтверджуються 112 похованням, є наявність групи поховань, орієнтованих в західному напрямку з ознаками доволі високого соціального статусу небіжчиків. До цієї групи можна віднести перш за все могили 39 (з «оболом мертвих») (Рейда, Гейко, Сапегін 2014, с. 97—103) та 115 (Рейда, Гейко, Сапегін 2016, с. 20—28). В обох похованнях містилися також скляні кубки римського провінційного виробництва.

Окрім того, у похованні 39 ще — денарій Марка Аврелія, а на монеті залишки тканини виготовленої з китайського шовку (визначення Світлани Маєвської), очевидно, від жіночої сорочки, а в 115 — повний комплект супроводу (глек, горщик, «миска-ваза», дві миски (закритого й відкритого типів), скляний конічний кубок, дві ремінні пряжки та залишки гребеня), характерний тільки для виявлених до цього часу в Україні черняхівських поховань, орієнтованих у північному напрямку. Крім набору інвентарю, про статус небіжчиків для 112 та 115 поховань можуть свідчити доволі значні розміри та глибина могильних ям. Схожою традицією, аналогічною до зафіксованої в 39 похованні (розміщення кубка в правій покійної), можемо попередньо вважати і розміщення кубка в 112 похованні. Початково кубок, імовірно, був затиснутий в руці похованої і впав у положення «на боку» лише внаслідок розкладання м'яких тканин кисті.

Варто зазначити, що звичай покладання кубка до руки небіжчиці зафіксовано і в похованні 60. Кістяк був орієнтований головою в північному напрямку з незначним відхиленням на схід. На кістках кисті правої руки померлої стояла глиняна чаша-кубок. Набір супровідного інвентарю (8 посудин, фібули з білого металу тощо) дозволяє відносити поховання 60 до групи могил доволі заможних осіб (Рейда, Гейко, Сапегін 2014, с. 193—204).

Наявність скляних і глиняних кубків у руці похованих свідчить про увявлення черняхівського населення про потойбічний бенкет, у якому померлі представники заможної верхівки черняхівських громад мали недовзі взяти участь (Магомедов 2003, с. 83; Рейда, Гейко, Сапегін 2015, с. 30—39). Певне здивування викликає розміщення таких кубків у руках лише жінок із трьох поховань (112, 39 та 60) Шишацького могильника. Обряд покладання кубків до рук померлих є поки що унікальним, він не зафіксований на інших могильниках черняхівської культури, хоч наявність виробів (зокрема й скляних імпортих) у черняхівських похованнях є досить поширеною практикою (Шультце, Любичев 2018, с. 121—145; Румянцев, Любичев, Трифонов 2018, с. 182—208).

Висновки. Не викликає сумнівів віднесення 112 поховання до групи найбільш пізніх поховань Шишацького могильника. Його точне датування через відсутність відомих прямих аналогій скляного кубка з поховання дещо ускладнене. Форма кубка має відносно близькі аналогії в типі I, варіанті А класи-

фікації Н. П. Сорокіної, що датується в межах другої половини IV — початку V ст. н. е. Поліхромність кольорових крапель більш притаманна для продукції західноримських провінційних майстерень. Характер орнаментальної схеми та якості виконання може вказувати на порівняно пізню дату виготовлення виробу. Відсутність прямих аналогій дозволяє, на нашу думку, виділити новий тип скляних кубків із кольоровими краплями — «Тип Шишаки-112».

На нашу думку, комплекс поховання 112 належить до гунського часу в хронологічних межах кінця IV — першої половини V ст. н. е. Доволі обґрунтовано також можна говорити про те, що наявність імпортного скляного кубка провінційно-римського виробництва в похованні 112 засвідчує як контакти варварського оточення Римської імперії (військові або торговельно-обмінного характеру) з провінціями, так і процес засвоєння окремих елементів пізньоантичної культури цим населенням. Комплекс 112 поховання Шишацького могильника вкотре демонструє, що після приходу гунів місцеве варварське осіле населення значною мірою залишається в межах свого попереднього ареалу розселення та, очевидно, не зазнає по-

мітних утисків із боку прибульців (принаймні археологічні свідчення таких утисків не фіксуються, зокрема — депопуляції внаслідок військових розгромів або масових переселень). Кількість пам'яток черняхівської культури пізнього етапу (кінця IV — початку V ст. н. е.) становить помітну й репрезентативну групу та дозволяє робити цілком достовірні як з погляду розвитку подій, так і спираючись на археологічні матеріали, висновки про відсутність кризи самої культури в цей час і про роль та впливи гунів на осіле черняхівське населення (Петраускас 2021, с. 25—26). Мало того, саме з початком гунського часу пов'язана серія яскравих і непересічних знахідок провінційно-римського виробництва — імпортив, у тому числі скляних кубків. Їх кількість, зокрема в Шишацькому могильнику, є помітною (5 екземплярів). Цікаво, що всі (крім одного, цілком зруйнованого хімічними процесами) виявлені кубки належать до різних типів, проте датуються гунським часом. Останнє може вказувати на відсутність занепаду цієї культурної групи у вказаний період та, не виключено, — на можливість подальшого її розвитку на фінальному етапі існування черняхівської культури в межах Дніпровського лісостепоного Лівобережжя.

Боровский, Е. В. (ред.). 1988. *Терапевтическая стоматология*. Боровский Е. В., Барышева Ю. Д., Максимовский Ю. М. и др. Москва: Медицина.

Голофаст, Л. А. 2001. Стекло ранневизантийского Херсонеса. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, VIII, с. 97-260.

Засецкая, И. П. 2000. О двух классификациях стеклянных сосудов с декором из напаянных капель и нитей синего стекла. *Нижевоолжский археологический вестник*, 3, с. 209-237.

Засецкая, И. П. 2008. Стеклянная посуда некрополя Боспора второй половины IV — рубежа VI—VII вв. н. э. (из собрания Государственного Эрмитажа). *Боспорские исследования*, XX.

Магомедов, Б. В. 2003. Потойбічний бенкет у поховальному обряді черняхівської культури. *Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України*, Київ, с. 83-88.

Мамонова, Н. Н. 1989. Первичная обработка и определение антропологического материала в полевых условиях. В: Мамонова, Н. Н., Романова, Г. П., Харитонов, В. М. *Методика полевых археологических исследований*, Ленинград, с. 50-83.

Петраускас, О. В. 2021. Черняхівська культура та гуни (за матеріалами черняхівських пам'яток України). *Археологія*, 2, с. 15-32. <https://doi.org/10.15407/archeologia2021.02.015>

Рейда, Р. М., Гейко, А. В., Сапегін, С. В. 2014. Поховання з «платою Харону» з Шишацького могильника черняхівської культури. *Археологія*, 1, с. 97-103.

Рейда, Р. М., Гейко, А. В., Сапегін, С. В. 2016. Поховання 115 Шишацького могильника зі скляним орнаментованим кубком. *Черняхівська культура. Oium*, 5, с. 20-28.

Рейда, Р. М., Гейко, А. В., Сапегін, С. В. 2015. «Потойбічний бенкет»: набори глеків у похованнях черняхівської культури. *Археологія*, 1, с. 30-39.

Рейда, Р. М., Гейко, А. В., Сапегін, С. В. 2014. Жіноче поховання 60 з Шишацького могильника черняхівської культури. *Від венедів до слов'ян. Збірник наукових праць на пошану докторки історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака знагодийого 70-ліття*. Київ: Інститут археології НАН України, с. 193-204.

Румянцева, О. С., Любичев, М. В., Трифонов, А. А. 2018. Химический состав стекла археологического комплекса Войтенки 1 и происхождение сосудов черняховской культуры (предварительные итоги исследований). *Ostrogothica-Serie (Hefte)*, 3, с. 182-208.

Сорокіна, Н. П. 1971. О стеклянных сосудах с каплями синего стекла из Причерноморья. *Советская археология*, 4, с. 85-101.

Сорокіна, Н. П. 1978. Античное стекло в собрании Одесского археологического музея. *Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья*, Киев: Наукова думка, с. 266-274.

Сорокіна, Н. П. 1979. Стеклянные сосуды IV—V вв. и хронология цебельдинских могильников. *Краткие сообщения института археологии*, 158, с. 57-67.

Шульцце, Э., Любичев, М. 2018. Група погребений-ингумай в северо-западной части могильника черняховской культуры Войтенки: вопросы хронологии. *Ostrogothica-Serie (Hefte)*, 3, с. 121-145.

Barkozci, Laszlo 1988. Pannonische glasfunde in Ungarn. *Studia Archaeologica*, 9. Ungarische Akademie der Wissenschaften, Budapest.

Cezer, Santos 2014. Achado de uma Candeia de Vidro na villa romana da Quinta de S. Joao. Quinta da Laranjeira (Arrentela, Seixal). *Al Madan Online*, II^a, 18 (2), p. 117-124.

Centker Atilla 2015. Roman Glass Vessels in Sivas Museum (Sivas Müzesi'ndeki Roma Dönemi Cam Vazoları). *Arkeoloji dergisi*, XX, p. 161-179.

Devai, K. 2016. Glass Vessels From Late Roman Times Found in Pannonia. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 67, p. 255-286.

Almagro, Gorbea, María, Jose. 2010. El cuenco de vidrio tardorromano con gotas y cabudjones de guarroman, Jaen. *Lv-centvm* XXIX, p. 149-162.

Klein, Michael J. 1999. **Römische Gläser: Formen, Farben und Dekore**. Zur Ausstellung «Römische Glaskunst und Wandmalerei»: Römische Glaskunst und Wandmalerei: Ausstellung des Landesmuseums Mainz vom 12. Dezember 1999—20. Februar 2000. Michael J. Klein (Hrsg.). Mit Beitr. von Michael J. Klein, Henri Lavagne, Friederike Naumann-Steckner, Gabriele Harter, Andrea Rottloff, Edith Welker, Katja Broschat, Dunja Zobel-Klein, Sylvia Fünfchilling, Anna Barbara Follmann-Schulz, Rüdiger Goggräfe und Helmut Ricke. Vorw. von Gisela Fiedler-Bender. Mainz: von Zabern, s. 1-20.

Klein, Michael J. 1999. **Spätromische Gläser mit bunten Nuppen- und Fadenauflagen**. Römische Glaskunst und

Wandmalerei: Ausstellung des Landesmuseums Mainz vom 12. Dezember 1999—20. Februar 2000. Michael J. Klein (Hrsg.). Mit Beitr. von Michael J. Klein, Henri Lavagne, Friederike Naumann-Steckner, Gabriele Harter, Andrea Rottloff, Edith Welker, Katja Broschat, Dunja Zobel-Klein, Sylvia Fünfchilling, Anna Barbara Follmann-Schulz, Rüdiger Goggräfe und Helmut Ricke. Vorw. von Gisela Fiedler-Bender. Mainz: von Zabern, s. 129-142.

Naumann-Stecker, Friederike 1999. **Glasgefäße in der römischen Wandmalerei**. Römische Glaskunst und Wandmalerei: Ausstellung des Landesmuseums Mainz vom 12. Dezember 1999—20. Februar 2000. Michael J. Klein (Hrsg.). Mit Beitr. von Michael J. Klein, Henri Lavagne, Friederike Naumann-Steckner, Gabriele Harter, Andrea Rottloff, Edith Welker, Katja Broschat, Dunja Zobel-Klein, Sylvia Fünfchilling, Anna Barbara Follmann-Schulz, Rüdiger Goggräfe und Helmut Ricke. Vorw. von Gisela Fiedler-Bender. Mainz: von Zabern, s. 25-33.

Price, J. 2006. Glass in Settlements and Burials in Roman Britain. Guido Creemers, Bart Demarsin & Peter Cosyns, Roman Glass in Germania Inferior. Interregional Comparisons and Recent Results, Proceedings of the International Conference, held in the Gallo-Roman Museum in Tongeren (May 13th 2005), *ATVATVCA*, 1, p. 42-48.

Надійшла 01.11.2021

Р. Н. Рейда¹, А. В. Гейко², С. В. Савегин³

¹ Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела археологии ранних славян, Институт археологии НАН Украины

² Кандидат исторических наук, заведующий отделом палеогончарства, Институт керамологии, отделение Института народоведения НАН Украины

³ Старший научный сотрудник Музея-заповедника А. С. Макаренко

СТЕКЛЯННЫЙ КУБОК С ЭКЛЕКТИЧЕСКИМИ ПРИЗНАКАМИ ИЗ ПОГРЕБЕНИЯ 112 ШИШАЦКОГО МОГИЛЬНИКА

В 2014 году на территории Шишацкого могильника скифского времени и черняховской культуры исследовано погребение 112. Оно принадлежало женщине 18—20 лет. Физиологической особенностью покойной было наличие 34 зубов (18 на верхней и 16 на нижней челюстях).

На участке размещения кисти правой руки умершей найден стеклянный тонкостенный кубок усечённой конической формы объёмом 0,6 л. Изделие украшено разноцветными стеклянными каплями овальной формы светло-коричневого, светло-голубого и интенсивно-голубого цветов. Полихромность цветных капель более характерна для продукции западноримских провинциальных мастеров.

Характер орнаментальной схемы и качества исполнения может указывать на относительно позднее время изготовления изделия. Отсутствие прямых аналогий позволяет, по нашему мнению, выделить новый тип стеклянных кубков с цветными каплями — «Тип Шишаки-112».

Очевидно, погребение 112 относится к группе наиболее поздних погребений Шишацкого могильника. Её точная датировка вследствие отсутствия известных прямых аналогий стеклянного кубка из погребения несколько усложнена. Однако нам кажется, вполне допустимым отнести комплекс к гуннскому времени в хронологических рамках конца IV — первой половины V ст. н. э.

Обряд вкладывания стеклянных и глиняных кубков в руки умерших зафиксирован только на Шишацком некрополе и не встречается на других погребальных памятниках черняховской культуры. Причём эти кубки выявлены только в женских погребениях (112, 39 и 60) из Шишак. Возможно, этот обряд связан с представлениями местного населения об участии умерших женщин в потусторонних пирах.

Наличие импортного стеклянного кубка провинциально-римского производства в погребении 112 свидетельствует о контактах варварского окружения Римской империи (военного или торгово-обменного характера) с провинциями. Также 112 погребение Шишацкого могильника очередной раз демонстрирует, что после прихода гуннов местное варварское оседлое население оставалось в рамках своего догуннского ареала расселения и, очевидно, не испытало заметного (в археологическом проявлении) упадка или значительных притеснений со стороны пришельцев. Наличие находок провинциально-римского производства, в частности стеклянных кубков, возможно, свидетельствует об участии местного населения в походах гуннов на провинции Римской империи.

К л ю ч е в ы е с л о в а: погребение, черняховская культура, позднеримский период, Шишацкий могильник, эпоха Велико-го переселения народов, стеклянный кубок, гуннское время.

¹ PhD, Senior Researcher, Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0001-7512-8074, romanreyda@ukr.net

² PhD, Head of department, Institute of Keramology – of the Ethnology Institute, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 000-0002-4590-1115, filoarh@ukr.net

³ Senior Researcher, Museum-Reserve A. S. Makarenko, ORCID 0000-0002-9792-4327, folium_sv@ukr.net

THE GLASS BEAKER WITH ECLECTIC FEATURES FROM BURIAL No. 112 OF THE SHYSHAKY CEMETERY

In 2014 the burial No. 112 was excavated on the territory of the Shyshaky cemetery of Scythian period and Cherniakhiv culture. A woman aged about 18–20 was buried there. The interesting fact is that this woman had 34 teeth (18 on the upper jaw and 16 on the lower jaw).

Near the right hand of the woman a conical glass cup with a capacity of 0,6 liters was found. The item is decorated with glass drops of different colours: amber, light-blue and deep blue. Polychromy of coloured drops is common for wares of the west Roman workshops.

The scheme of ornaments and the quality of this item indicate that it was made in the later period. There are no analogies and that's why here we can mention a new type of glass cups with coloured drops the «Shyshaky-112 type».

Obviously, the burial No. 112 belongs to the group of the latest burials of the Shyshaky cemetery. It is difficult to date this burial correctly because there are no analogies of such items. However, it is reasonable to assume that this complex belongs to the Nuns time (the end of the 4th — first part of the 5th centuries)

The rite of placing glass and clay cups into the hands of dead people was stated only at the Shyshaky cemetery and is not common for other sites of Cherniakhiv culture. It is also interesting that such cups were found only in the burials of women (112, 39, 60). Maybe such a rite is connected with representation of local people about the dead women taking part in ritual feasts.

The presence of this glass cup of provincial-Roman production in the burial No. 112 proves that there were military and trading relations between provinces of Roman Empire and barbarians. It also should be mentioned here that local people stayed on the same territory and they didn't have significant decline after the arrival of the Huns. It is possible that the presence of items of provincial-Roman production (glass cups) indicates that local people took part in campaigns of the Huns to the provinces of the Roman Empire.

Key words: burial, Cherniakhiv culture, Late Roman period, Shyshaky cemetery, Great Migration period, glass cup, Hunnic time.

References

- Borovskii, E. V. (red.). 1988. Terapevticheskaia stomatologiya. In: Borovskii, E. V., Barysheva, Yu. D., Maksimovskii, Yu. M., Moskva: Meditsina.
- Golofast, L. A. 2001. Steklo rannevizantiiskogo Khersonesa. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*, VIII, p. 97-260.
- Zasetskaia, I. P. 2000. O dvukh klassifikatsiakh stekliannykh sosudov s dekorom iz napaiannykh kapel i nitei siniego stekla. *Nizhnevolzhskii arkheologicheskii vestnik*, 3, p. 209-237.
- Zasetskaia, I. P. 2008. Stekliannaia posuda nekropolia Bospora vtoroi poloviny IV - rubezha VI-VII vv. n. e. (iz sobraniia Gosudarstvennogo Ermitazha). *Bosporskie issledovaniia*, XX.
- Mahomedov, B. V. 2003. Potoibichnyi benket u pokhovalnomu obriadi cherniakhivskoi kultury. *Starozhytnosti I tysiacholittia nashoi ery na terytorii Ukrainy*, Kiyv, p. 83-88.
- Mamonova, N. N. 1989. Pervichnaia obrabotka i opredelenie antropologicheskogo materiala v polevykh usloviiah. In: Mamonova, N. N., Romanova, G. P., Haritonov, V. M. *Metodika polevykh arkheologicheskikh issledovaniia*, Leningrad, p. 50-83.
- Petrauskas, O. V. 2021. Cherniakhiv culture and the Huns (Based on Archaeological Resources of Ukraine). *Arheologia*, 2, p. 15-32. <https://doi.org/10.15407/arheologia2021.02.015>
- Reida, R. M., Heiko, A. V., Sapiehin, S. V. 2014. Burial with «Charon's obol» from Shyshaky cemetery of Chernyakhivska culture. *Arheologia*, 1, p. 97-103.
- Reida, R. M., Heiko, A. V., Sapiehin, S. V. 2016. Burial 115 Shyshaky cemetery with ornamented glass beaker. *Chernyakhiv culture. Oium*, 5, p. 20-28.
- Reida, R. M., Heiko, A. V., Sapiehin, S. V. 2015. «Funeral feast»: sets of jugs in Cherniakhiv culture burials. *Arheologia*, 1, p. 30-39.
- Reida, R. M., Heiko, A. V., Sapiehin, S. V. 2014. Female burials 60 from Shyshaky cemetery of the Chernyakhiv culture. *Vid venediv do sloviaan*. Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora Denysa Nykodymovycha Kozaka z nahody yoho 70-littya. Kyiv: vInstitut arkheolohii NAN Ukrayiny, p. 193-204.
- Rumiantseva, O. S., Liubichev, M. V., Trifonov, A. A. 2018. Khimicheskii sostav stekla arkheologicheskogo kompleksa Voitenki I i proiskhozhdenie sosudov cherniakhivskoi kultury (predvaritelnye itogi issledovaniia). *Ostrogothica-Serie (Hefte)*, 3, p. 182-208.
- Sorokina, N. P. 1971. O stekliannykh sosudakh s kapliami siniego stekla iz Prichernomoria. *Sovetskaia arkheologiya*, 4, p. 85-101.
- Sorokina, N. P. 1978. Antichnoe steklo v sobranii Odesskogo arkheologicheskogo muzeia. *Arkheologicheskii issledovaniia Severo Zapadnogo Prichernomoria*, Kyiv: Naukova dumka, p. 266-274.

- Sorokina, N. P. 1979. Steklianye sosudy IV-V vv. i khronologiya tsebdinskikh mogilnikov. *Kratkie soobshcheniya instituta arkeologii*, 158, p. 57-67.
- Shultse, E., Liubichev, M. 2018. Grupa pogrebenii-ingumatsii v severo-zapadnoi chasti mogilnika cherniakhovskoi kultury Voitenki: voprosy khronologii. *Ostrogothica-Serie (Hefte)*, 3, p. 121-145.
- Barkozci, Laszlo 1988. Pannonische glasfunde in Ungarn. *Studia Archaeologica*, 9. Ungarische Akademie der Wissenschaften, Budapest.
- Cezer, Santos 2014. Achado de uma Candeia de Vidro na villa romana da Quinta de S. Joao. Quinta da Laranjeira (Arrentela, Seixal). *Al Madan Online*, II^a, 18 (2), p. 117-124.
- Caner Atila 2015. Roman Glass Vessels in Sivas Museum (Sivas Müzesi'ndeki Roma Dönemi Cam Vazolari). *Arkeoloji dergisi*, XX, p. 161-179.
- Devai, K. 2016. *Glass Vessels From Late Roman Times Found in Pannonia*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 67, p. 255-286.
- Almagro, Gorbea, Maria, Jose 2010. El cuenco de vidrio tardorromano con gotas y cabudjones de guarroman, Jaen. *Lvcentvm XXIX*, p. 149-162.
- Klein, Michael J. 1999. **Römische Gläser: Formen, Farben und Dekore. Zur Ausstellung «Römische Glaskunst und Wandmalerei»: Römische Glaskunst und Wandmalerei: Ausstellung des Landesmuseums Mainz vom 12. Dezember 1999—20. Februar 2000.** Michael J. Klein (Hrsg.). Mit Beitr. von Michael J. Klein, Henri Lavagne, Friederike Naumann-Steckner, Gabriele Harter, Andrea Rottloff, Edith Welker, Katja Broschat, Dunja Zobel-Klein, Sylvia Fünfchilling, Anna Barbara Follmann-Schulz, Rüdiger Gogräfe und Helmut Ricke. Vorw. von Gisela Fiedler-Bender. Mainz: von Zabern, s. 1-20.
- Klein, Michael J. 1999. **Spätromische Gläser mit bunten Nuppen- und Fadenaufgaben. Römische Glaskunst und Wandmalerei: Ausstellung des Landesmuseums Mainz vom 12. Dezember 1999—20. Februar 2000.** Michael J. Klein (Hrsg.). Mit Beitr. von Michael J. Klein, Henri Lavagne, Friederike Naumann-Steckner, Gabriele Harter, Andrea Rottloff, Edith Welker, Katja Broschat, Dunja Zobel-Klein, Sylvia Fünfchilling, Anna Barbara Follmann-Schulz, Rüdiger Gogräfe und Helmut Ricke. Vorw. von Gisela Fiedler-Bender. Mainz: von Zabern, s. 129-142.
- Naumann-Stecker, Friederike 1999. Glasgefäße in der römischen Wandmalerei. *Römische Glaskunst und Wandmalerei: Ausstellung des Landesmuseums Mainz vom 12. Dezember 1999 — 20. Februar 2000.* Michael J. Klein (Hrsg.). Mit Beitr. von Michael J. Klein, Henri Lavagne, Friederike Naumann-Steckner, Gabriele Harter, Andrea Rottloff, Edith Welker, Katja Broschat, Dunja Zobel-Klein, Sylvia Fünfchilling, Anna Barbara Follmann-Schulz, Rüdiger Gogräfe und Helmut Ricke. Vorw. von Gisela Fiedler-Bender. Mainz: von Zabern, s. 25-33.
- Price, J. 2006. Glass in Settlements and Burials in Roman Britain. Guido Creemers, Bart Demarsin & Peter Cosyns, *Roman Glass in Germania Inferior. Interregional Comparisons and Recent Results, Proceedings of the International Conference, held in the Gallo-Roman Museum in Tongeren (May 13th 2005)*, *ATVATVCA*, 1, p. 42-48.

Додаток

Л. Ф. Каськова, А. В. Артєм'єв *

Попередній аналіз антропологічного матеріалу з поховання 112

Робота є частиною науково-дослідницької тематики кафедри дитячої терапевтичної стоматології з профілактикою стоматологічних захворювань Полтавського державного медичного університету: «Вдосконалення мето-

дів профілактики та лікування твердих тканин зубів і тканин пародонту на фоні соматичної патології у дітей з урахуванням суспільно-економічних чинників та психоемоційного статусу» (Державний реєстраційний номер: 0119U102852).

Вступ. Для антропологічного освідчення наданий повний скелет однієї дорослої людини з поховання 112 (кількість кісток не перевищує кількості їх для одного кістяка, наявний повний збіг за статевими, віковими ознаками в кістковій тканині, при цьому дотичні поверхні повністю ідентичні), гарного збереження (Мамонова 1989, с. 50-83).

До завдань дослідження входило визначення статево-вікових характеристик, особливос-

---

* КАСЬКОВА Людмила Федорівна — доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри дитячої терапевтичної стоматології з профілактикою стоматологічних захворювань, Полтавський державний медичний Університет, ORCID 0000-0003-0855-2865, kaskova@ukr.net
 АРТЄМ'ЄВ Андрій Владиславович — кандидат медичних наук, асистент кафедри дитячої терапевтичної стоматології з профілактикою стоматологічних захворювань, Українська медична стоматологічна академія, ORCID 0000-0002-9245-2252, artemjev.andrij@i.ua

Рис. 7. Надкомплектні (дев'ять) зуби на верхній щелепі (19, 29 за ВООЗ). Довгою стрілкою вказаний 19 (той, що не прорізався), короткою — лунка втраченого (недоретинованого, фолікула) 29

Fig. 7. Supercomplete (ninth) teeth on the upper jaw (19, 29 according to the WHO). The long arrow indicates 19 (the one that did not cut), the short arrow indicates the hole of the lost 29

тей розвитку опорно-рухового апарату індивіда. Також, за можливості, виявлення патологічних утворень на анатомічному матеріалі та захворювань жувальної області.

Методом став розроблений авторами цього дослідження спосіб аналізу скелетної тканини давніх людей, здійснений на базі лабораторії історичної та медичної антропології Комунальної установи «Центр охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської облради та кафедри дитячої терапевтичної стоматології з профілактикою стоматологічних захворювань Полтавського державного медичного університету (Свідоцтво про реєстрацію автор. права на твір 44677 від 11.07.2012. Науковий твір: «Схема вивчення стану зубощелепної ділянки у давніх людей (за антропологічними матеріалами)». Л. Ф. Каськова, А. В. Артем'єв, 44954 заяв. 11.05.2012.;

Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір 68698 від 10.11.2016. Науковий твір: «Таблиці обліку стоматологічної захворюваності та основних показників карієсу у представників давніх спільнот». Л. Ф. Каськова, А. В. Артем'єв, І. Л. Маковка. Заявл., 69241 від 13.09.2016).

Результати роботи та її обговорення.

Стать. Усі наявні біоморфологічні ознаки вказують на належність людини до осіб жіночої статі. На черепі це вираженість надбривних дуг, рельєф нижньої щелепи. У тазових кістках: кут розвороту. У кістяку: розміри головки суглобу стегнової кістки, вираженість м'язового рельєфу.

Вік. Визначений в межах 18–20 років (21 року). Верхні зуби мудрості (18, 28 — нумерація зубів наведена за класифікацією, запропонованою Всесвітньою організацією охоро-

ни здоров'я (далі — ВООЗ) — на стадії прорізування (частіше прорізаються на 14, 17, 21 році). Усі ознаки в кістках (терміни формування), черепі (терміни зарощування швів), зубах (терміни прорізування, формування кореневої системи, спрацьованість), відповідають тому самому віковому інтервалу — 18—20 років.

Зріст. Розміри стегнової кістки — 45,0 см, великої гомілкової кістки — 37,7 см. Довжина тіла, реконструйована за таблицями зросту, запропонована різними авторами — 165,0—167,0 см.

Отже, в похованні 112 було поховано молоду жінку 18—20 років (21 року), зріст якої становив 165,0—167,0 см.

Виявлені особливості розвитку. Патології не встановлено.

Виявлені надкомплектні (дев'яті) зуби в правій та лівій дузі верхньої щелепи (19, 29? за ВООЗ). Явище, яке нечасто (2—3 % випадків) можна спостерігати в пацієнтів сучасних стоматологічних кабінетів (Терапевтическая стоматология 1988). Таким чином, загальна кількість зубів у дівчини досягає 34 (18 на верхній та 16 на нижній щелепах). Очевидно, дев'яті зуби були недоритинованими (або такими, що не до кінця прорізалися, — жувальні органи у фосильних та субфосильних черепах, які прорізалися крізь кісткову тканину, проте визначити, чи прорізалися вони крізь м'які тканини за антропологічними матеріалами давніх історичних епох достеменно неможливо) (Свідectво про реєстрацію авторського права на твір 101731 від 12.01.2021. Науковий твір: Визначення терміна «напівретиновані зуби». Л. Ф. Каськова, І. М. Кулатова, О. О. Кулай, А. В. Артем'єв, Л. Ф. Чуприна, Н. В. Янко. Заявл., 102464 від 06.11.2020). Надлишкові зуби розташовані в зубній дузі і, очевидно, не справляли незручності власникові та ніяк себе не проявляли (істинна, типова аномалія). Таким чином, прикус не порушено.

Деякі зуби не виявлено під час розкопок, луночки їх без патології (рис. 7). Формула зубів за ВООЗ наведена в таблиці (табл. 1).

У нормі в людини за все життя виростає 32 постійних зуба. Надкомплектні зуби — це «зайві» зубні одиниці, які з'являються як доповне-

ння до окремих різців, ікл, премоларів та моларів. У різних медичних джерелах це явище називається гіпердонтія, супрадонтія або поліодонтія. Надкомплект може включати 1—2 зуба або досягати кількох сотень дістопірованих структур.

Точного пояснення розвитку аномалії на сьогодні не існує. Фахівці висувають низку пропозицій, що стосуються причин розвитку відхилень. До основних із них належать такі:

— явище атавізму. Учені припускають, що в давнину людина мала більшу кількість зубів порівняно з сучасністю. І в певних людей спостерігаються ознаки повернення до початкової будови щелепного апарату;

— неправильне формування зачатків зубів у період розвитку ембріону. Це явище може бути спричинене такими факторами: перенесене майбутньою мамою інфекційне захворювання, проблеми зі щитовидною залозою;

— спадковість — гіпердонтія; розвивається внаслідок генетичних відхилень, які можуть передаватися від батьків дітям. У цьому випадку патологія повинна проявлятися у найближчих кровних родичів пацієнта.

У рідкісних випадках поліодонтія розвивається внаслідок одонтоми — доброякісної пухлини на ділянці щелепних дуг. Захворювання характерне для дітей і молодих людей у період активного росту зубних зачатків. Така пухлинна структура може містити кілька десятків і навіть сотень дуже деформованих дентинно-емалевих утворень.

Більшість учених схиляються до другої версії, оскільки зачатки зубів у малюка закладаються ще до його народження, і ця гіпотеза пояснює появу більшої кількості жувальних органів порожнини рота людини.

Поділяється аномалія на два види, залежно від походження:

1) істинна — поява надкомплектних зубних одиниць;

2) неправильна («фальшива») — характеризується затримкою прорізування або невчасною втратою молочних зубів.

За своїм розташуванням патологія поділяється на такі типи:

Таблиця 1. Формула зубів за ВООЗ

Table 1. Dental formula according to WHO

				0				0	0	0			0		0		0
19	18	17	16	15	14	13	12	11	21	22	23	24	25	26	27	28	29
?	48	47	46	45	44	43	42	41	31	32	33	34	35	36	37	38	?

Зауваження: 0 — відсутні зуби, втрачені під час розкопок; ? — у нормі не існують.

— типова — додаткові одиниці розміщені в межах тієї чи іншої щелепних дуг;

— атипова — зуби прорізалися за межами зубного ряду.

Це також часта причина виникнення різноманітних аномалій зубо-щелепної системи та дистрофічно-запальних змін в навколишніх тканинах. Але залежно від того, як і в якому віці розвивається явище, симптоми можуть бути різними.

Поліодонтія в дорослому віці трапляється набагато частіше (у відвідувачів сучасного стоматологічного кабінету). При цьому зазвичай буває два її варіанти: ріст дистопованих (неправильно розмішених) зайвих одиниць і виявлення ретинованих (тих, що не прорізалися) елементів.

Дистоповані зуби можуть з'являтися в зоні верхнього твердого піднебіння або в яснах. Це може супроводжуватися певними ускладненнями:

— неправильне проголошення звуків;

— травмування слизової;

— порушення прикусу;

— труднощі під час пережовування їжі та, як наслідок, проблеми з травленням.

Ознаки наявності в ротовій порожнині ретинованих надкомплектних зубів:

— розхитування сусідніх корінних зубних одиниць;

— дискомфорт в зоні скритого кісткового утворення;

— випирання кісткової тканини (якщо зуб розташований біля краю щелепи).

Така аномалія, у свою чергу, може призвести до появи кіст та розвитку остеомієліту.

Висновки. Цікавим підсумком роботи на цьому етапі став той факт, що патологічних змін не було виявлено.